

Ergenlerde Zorbalığın Anne, Baba ve Akran İlişkileri Açısından İncelenmesi*

Tarık Totan**
Zeynep Deniz Yöndem***

Öz

Özet; Bu araştırmanın amacı, ergenlerde anne-baba, akran ilişkilerinin cinsiyete dayalı olarak zorbalık davranışları üzerindeki etkisini incelemektir. Araştırma betimsel ve regresyonel bir çalışmadır. Araştırmanın katılımcıları 9, 10 ve 11. sınıf düzeyinde toplam 595 lise öğrencisinden (kız n= 346, erkek n= 249) oluşmaktadır. Araştırma verilerinin toplanmasında Yeniden Düzenlenen Olweus Zorba-Kurban Anketi (Büyük Sınıflar Formu), Anne Baba – Ergen İlişkileri Ölçeği, Akran İlişkileri Ölçeği ve Kişisel Bilgi Formu kullanılmıştır. Araştırma verilerinin analizinde betimsel istatistik ve çoklu sıralı lojistik regresyon analizi teknikleri kullanılmıştır. Araştırma sonucunda sözel zorbalığın fiziksel ya da sosyal zorbalık türlerine oranla daha yaygınlık gösterdiği bulunmuştur. Çoklu sıralı lojistik regresyon analizine göre ergenlerin anne-baba ile ilişkileri arttıkça zorba ve zorba/kurban statülerinde olma olasılıkları azalmaktadır. Ayrıca akran ilişkilerinin artışı ergenlerde zorba olma olasılığını artırırken kurban olma olasılığını azaltmaktadır. Cinsiyet açısından ele alındığında, ergenlerin anne baba ile ilişkilerindeki artış erkeklerde kızlara göre zorbalığa katılmama olasılığını artırmakta, kızlarda ise akran ilişkilerindeki artış erkeklere oranla zorba/kurban olma olasılığını artırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Zorbalık, ebeveyn ilişkileri, akran ilişkileri, ergen.

* İlk yazarın Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne sunulan "Ergenlerde zorbalığın anne, baba ve akran ilişkileri açısından incelenmesi" konulu yayınlanmamış yüksek lisans tezi makaleleştirilmiştir.

** Araştırma görevlisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Psikolojik Danışma ve Rehberlik ABD. İletişim: tarik.totan@deu.edu.tr

*** Yardımcı doçent doktor, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Psikolojik Danışma ve Rehberlik ABD. e-posta: yondem_z@ibu.edu.tr

The Investigation of Bullying in Adolescence Related To Parent And Peer Relations

Abstract

The purpose of this study is to investigate bullying behaviors in adolescent and the power of the adolescent-parent and adolescent-peer relations for predicting bullying status. This research is descriptive and regression study. The sample are consist of 595 high school students from 9th, 10th, and 11th grades. Revised Olweus Bully-Victim Questionnaires (Senior Version), Adolescent-Mother, Father Relations Scale, Peer Relations Scale, and Personal Information Form are utilized for the data collection. The data are analyzed via descriptive statistics and logistic regression analysis. The findings of this study revelead that; verbal bullying is the most common type of bullying among adolescents. The results of logistic regression show that as the strength of the parent-child relationship increases among adolescents the possibility of being both a bully and a bully-victim decreases. In the other hand, the increase in the strength of peer relations among adolescents the increases possibility of being in bully but decreases the possibility of being in victim. The increase in the strength of the parent-child relationship increases the possibility of being in outsider among boys rather than girls, however the increase in strength of the peer relations increases the possibility of being in bully/victim among girls rather than boys.

Key Words: *Bullying, parent relations, peer relations, adolescent.*

Giriş

Okullarda şiddet, saldırganlık ve zorbalık olaylarında son zamanlarda artış gözlenmektedir. Her kültürde, her okul türünde gözlenebilen zorbalık (McDougall, 1999) geçmişte yanlış bir biçimde büyümenin doğal bir parçası olarak değerlendirilmiştir (Güvenir, 2004). Okullarda zorbalık konusunda ilk araştırmaları başlatan Olweus (2005)'a göre bir öğrenci, bir veya birden çok öğrencinin olumsuz hareketlerine bir defadan çok maruz kalıyorsa zorbalığa maruz kalmış veya kurban olmuştur. Zorbalığı diğer saldırganlık türlerinden ayırt eden özellikler; gücün kasıtlı ve kötü kullanımı (Sharp ve Smith, 1994), zorbalığın tekrarlılığı ve zorbalığa katılan taraflar arası fiziksel ya da psikolojik güç dengesizliğinin bulunması (Smith ve Brain, 2000; Pişkin, 2002; Rigby, 2003) olduğu belirtilmektedir.

Okul ve okulda geçirilen yaşantılar bir bakıma çocuk ve gençlerin sosyalleşmesi, sosyal beceriler geliştirmesi, fiziksel, bilişsel ve duygusal gelişimlerinin desteklenmesi, sağlıklı, bağımsız birer yetişkin olmaları açısından önemli katkılar sağlamaktadır (Santrock, 2001). Çocuklar ve gençler yetişkinlerden çok akranlarını model almakta (Steinberg, 2007), kendi aralarında sosyal gruplar oluşturarak bütünleşme, ait olma gereksinimlerini karşılamaktadırlar (Farmer ve Xie, 2007). Ancak okulda saldırganlık, zorbalık davranışlarına maruz kalmak ise fiziksel ve psikolojik olarak gelişimi engelleyici olabilmektedir. Alanyazında zorbalığa maruz kalan öğrencilerinde bazı fiziksel belirtiler olarak; baş ağrısı, mide ağrısı şikayetleri, konsantrasyon güçlükleri, uyku ve yeme ile ilgili problemleri yaşadıkları sıralanmaktadır. Yine psikolojik etkiler olarak; depresyon, sosyal kaygı, saldırganlık davranışlarında artış, öz saygı düşüklüğü, intihar riskinde artış, travma sonrası stres bozukluğu gibi etkiler sıralanmaktadır (Flonery, Wester ve Singer, 2004; Furlong ve ark., 2004). Bununla birlikte zorbalık yapan ya da bu davranışlara maruz kalan öğrencilerin akademik başarısının daha düşük olduğu, okula daha az bağlandıkları (Spriggs, Iannotti, Nansel ve Haynie, 2007) gibi bulgular da bulunmaktadır. Bu bakımdan zorbalığın nedenlerini açıklayıcı kapsamlı çalışmalara gereksinim vardır.

Zorbalık ile ilgili birçok araştırmanın ilgi odağı olan aile özellikleri ve akran ilişkileri zorbalığı açıklayıcı önemli nitelikler olarak sıralanmaktadır. Aile özelliklerinden; ailenin çocuk yetiştirme tutumları (Baldry ve Farrington, 2000; Turgut, 2005; Akgün, 2005), aile içi şiddet (Baldry, 2003), aileye bağlanma davranışları (Finnegan, Hodges ve Perry, 1998; Myron-Wilson ve Smith, 1998; Eliot ve Cornell, 2006) zorbalık davranışlarını açıklayıcı etkenler olarak sıralanmaktadır. Yine ailenin çocuğu üzerindeki kontrolü, denetleyici tutumları, ilgisi ve çocuğu ile iletişimi zorba ya da kurban statüleri ile ilişkili bulunmaktadır (Bernstein ve Watson , 1997; Stevens, De Bourdeaudhuij ve Oost, 2002; Holmes ve Holmes-Lonergan, 2004; Olweus, 2005; Smokowski ve

Kopasz, 2005). Bununla birlikte ailede anne ya da babadan birinin rolünün, çocuğu ile iletişiminin zorbalık davranışları ile ilişkili olduğunu (Olweus, 2005, Smokowski ve Kopasz, 2005; Holt ve Espelage, 2007) ya da erkekler ve kızlar açısından anne baba davranışlarının etkisinin değişebildiğini vurgulayan bazı çalışmalarda bulunmaktadır (Maysel, Wiseman ve Hai, 1998; Olweus, 2005).

Ergenlik döneminde özerklik-bağımsızlık elde etmek ergenin temel gelişim görevlerindedir (Hortaçsu, 2003). Ergenlik dönemindeki birey, ebeveynleriyle daha az zaman geçirmekte ve ebeveynlerinden uzaklaşmaktadır (Steinberg, 2007). Ergen özerklik elde etmeye çalışırken aile çocuğu üzerindeki kontrolünü artırma eğilimi göstermektedir (Hortaçsu, 2003). Ergen ile ebeveyni arasında bir uzaklaşma olsa da ergen yetişkinlik için gereken gelişimsel görevlerini tamamlayabilmek için en yakın model olarak ailesinin davranış örüntülerinden beslenmektedir. Diğer yandan ergenlik döneminin en önemli gelişim görevlerinden biri akranlarına yönelimin artmasıdır. Çocukluk döneminde de arkadaşlık ilişkileri önemli olsa da ergenlik döneminde daha fazla önem kazanmaktadır (Hortaçsu, 2003). Ergenler okulda ya da okul dışında zamanını genellikle akranlarıyla geçirmektedir. Akranlarla birlikte hareket etme ve ortak davranışlar seçme eğilimi göstermektedirler. Akranlarla ilişkiler bir bakıma gelişimi destekleyici bir işlev görürken diğer yandan bazı durumlarda saldırganlık, şiddet ve zorbalık davranışları ile ilişkilendirilmektedir. Okulda zorbalık davranışlarının, akran ilişkileri yönünden ele alındığı bazı araştırmalarda, kurban statüsündeki ergenlerin akranlarına oranla arkadaşlarının daha az olduğu ve genellikle akran grupları tarafından reddedildikleri, zorbalıların ise akran grupları tarafından daha az dışlandıkları, ancak sınıf arkadaşları arasında diğer akranlarınca pek fazla hoşlanılmadıkları (Spriggs ve ark., 2007) gibi bulgular bulunmaktadır. Anne baba ve akran ilişkilerini bir arada inceleyen araştırma nadiren bulunmakla birlikte genel olarak anne babayla olumlu ilişkileri olan ergenlerin akranlarıyla da olumlu ilişkiler kurdukları belirtilmektedir (Hortaçsu, 2003). Zorbalık ile ilgili literatürde anne baba ve akran ilişkilerinin ergenlerin zorbalık davranışlarında önemli bir etken olduğu bulgularına dayanarak bu çalışmada ne düzeyde yordadığı sorusuna yanıt aranmaktadır.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Araştırma betimsel ve regresyonel bir çalışmadır. Araştırmanın bağımsız değişkenlerini cinsiyet, ergenlerin anne, baba ve akranları ile ilişkileri oluşturmaktadır. Araştırmanın bağımlı değişkenlerini ise zorba, kurban, zorba/kurban ve zorbalığa katılmamış olarak sınıflandırılan zorbalık statüleri oluşturmaktadır.

Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini 2006-2007 öğretim yılında Bolu Merkez İlçesi genel liselerine devam eden lise öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırma kapsamına alınan okullar tabakalama örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Bu amaçla öncelikle İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nün görüşüne dayanarak farklı sosyo-ekonomik düzeylerden 3 genel lise araştırma kapsamına alınmıştır. Örnekleme alınan liselerin farklı sınıf düzeylerinden (9., 10., ve 11. sınıf) yaklaşık benzer sayıda olmak üzere ve toplam 610 öğrenciden araştırma verileri toplanmıştır. Ancak ölçek maddelerini eksik yanıtlayan 16 öğrenciye ait bilgiler veri setinden çıkarılmıştır. Bu nedenle analizler 595 (kız n=349, %58,66; erkek n= 261, %41,34) katılımcıdan elde edilen veriler üzerinden yapılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Olweus Zorba/Kurban Anketi (R): Olweus tarafından 1983'de geliştirilen Zorba/Kurban Anketi 1996 yılında yeniden düzenlenmiştir. Anket farklı zorbalık statülerini belirlemeye yönelik 40 maddeden oluşmaktadır (Solberg ve Olweus, 2003). Bu araştırmada anketin kurban ve zorba olmayla ilgili maddelerinin bulunduğu "Büyük Sınıflar Formu" kullanılmıştır. Ankette kurban ve zorba olmayı ölçen yedişer madde bulunmaktadır. Olweus 1996'da 5000 kadar öğrenciyle yaptığı geçerlik ve güvenilirlik çalışmasında anketin zorba ve kurban alt boyutları için Cronbach Alfa katsayılarını .80 ve üzerinde bulmuştur (Greeff, 2004). Söz konusu anket ülkemizde daha önce bazı araştırmalarda da (Dölek, 2002; Atik, 2006) kullanılmıştır. Atik (2006) anketin Büyük Sınıflar Formu Cronbach Alfa katsayısını zorbalık için .71, kurbanlık için ise de .75 bulmuştur. Bu araştırmada ise anketin kurban maddeleri için Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı .77, zorba maddeleri için .82 olarak hesaplanmıştır.

Anne-Baba Ergen İlişkileri Ölçeği: Kaner (2000a) tarafından geliştirilen ölçek ergenlerin kendi bildirimlerine dayanarak, anne babalarının kontrolünü ve anne- baba ile ilişkisini ölçmektedir. Ölçeğin birinci alt boyutu olan Anne İlişkileri 7 alt ölçekten (Yakın İletişim, Birlikte Etkinlikte Bulunma, Duyarlılık, Sevgi ve Güven, İzleme, Normların Düzenlenmesi ve Beklentileri Karşılama) ve 30 maddeden, ikinci alt boyutu olan Baba İlişkileri ise 8 alt ölçekten (Anne İlişkileri Ölçeğindeki tüm alt boyutlar ve Ev Kuralları) ve 37 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin yanıtlanmasında Likert tipi 5'li derecelendirme (Her Zaman 5, Hiçbir Zaman 1) kullanılmaktadır. Ölçekten alınan puanın yüksekliği anne-babanın ergen üzerindeki kontrolünün ve ergenle ilişkisinin yüksek olduğunu göstermektedir. Alınan puanın düşüklüğü ise ebeveynin çocuğu üzerinde kontrolünün ve çocuğu ile arasındaki ilişkinin azaldığını yansıtmaktadır (Kaner, 2000a).

Anne-Baba Ergen İlişkileri Ölçeği'nin güvenilirlik çalışması Kaner (2000a) tarafından Cronbach Alfa İç Tutarlılık ve Testi Yarılama Yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Anne İlişkileri Ölçeğinin Cronbach Alfa katsayısı .92 ve Testi Yarılama Yöntemiyle elde edilen katsayısı .83, Baba İlişkileri Ölçeğinin Cronbach Alfa katsayısı .93 ve Testi Yarılama Yöntemiyle elde edilen katsayısı ise .82 olarak raporlaştırılmıştır. Bu çalışmada, Anne-Baba Ergen İlişkileri Ölçeğinin Cronbach Alfa içtutarlılık ve Spearman Brown Testi Yarılama Katsayıları hesaplanmıştır. Anne İlişkileri Ölçeğinin iç tutarlılık katsayısı .94, Spearman Brown Testi Yarılama ile elde edilen güvenilirlik katsayısı ise .82 olarak hesaplanmıştır. Baba İlişkileri Ölçeğinin Cronbach Alfa katsayısı .96, Spearman Brown Testi Yarılama ile elde edilen katsayısı ise .85 olarak bulunmuştur.

Akran İlişkileri Ölçeği (AIÖ): Kaner (2000b) tarafından akran ilişkilerini belirlemek amacıyla geliştirilen ölçek toplam 18 maddeden ve Bağlılık, Güven ve Özdeşim, Kendini Açma ve Sadakat olmak üzere 4 alt ölçekten oluşmaktadır. Ölçeğin yanıtlanmasında 5'li derecelendirme kullanılmaktadır. Bu çalışmada ölçeğin alt boyutları dikkate alınmamış sadece toplam puanı dikkate alınmıştır. Kaner (2000b) ölçeğin iç tutarlılık güvenilirlik katsayısını .86, Spearman Brown testi yarılama güvenilirlik katsayısını .73 ve test-tekrar test güvenilirlik katsayısını ise .93 olarak raporlaştırmıştır. Bu çalışmada ise ölçeğin bütünü için iç tutarlılık güvenilirlik katsayısı .88, Spearman Brown yarılama güvenilirlik katsayısı ise .86 olarak bulunmuştur.

Verilerin Toplanması

Veriler 2006-2007 öğretim yılı bahar döneminde toplanmıştır. Bu amaçla İl Millî Eğitim Müdürlüğü, okul yönetimi ve öğretmenlerden izin alınarak sınıflarda öğrencilere toplu halde ölçekler uygulanmıştır. Öğrencilere araştırmanın amacı, içtenlikle yanıtlamalarının önemi, verilerin toplu değerlendirileceği ve yanıtlanmasına yönelik uygun yönergeler verilmiştir. Ölçeklerin uygulanması işlemi yaklaşık bir ders saati süresince tamamlanmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında toplanan verilerin analizi SPSS 16 programı ile bilgisayarda yapılmıştır. Ergenlerin cinsiyet, anne, baba ve akranlarıyla ilişkilerinin zorbalık statülerinden (zorba, kurban, zorba/kurban, katılmayan) birinde bulunmayı yordama güçleri çoklu kategorik lojistik regresyon analizi (Multinomial Logistic Regression) ile incelenmiştir. Araştırmanın yordayıcı değişkenleri; cinsiyet, akranla, anneye babayla ilişki ve ilişki değişkenlerinin cinsiyetle ortak etkileridir. Araştırmanın sonuç değişkeni ise zorbalık statüsüdür. Bu amaçla analiz öncesi sayıtlar gözden geçirilmiştir. Bu aşamada ilk olarak eksik değer analizi yapılmıştır. Veri setindeki eksik değerlerin oranı,

değişkenlerin tümünde % 5'ten küçük olduğundan E-M algoritması kullanılarak veri ataması yapılmıştır (Oğuzlar, 2003; Bal ve Özdamar, 2004; Green, Salkind ve Neil, 2008). Bir sonraki aşamada, diğer bir sayıltı olan kategorik cinsiyet değişkeni için beklenen frekansların yeterliği çapraz tablolama analiz yöntemiyle incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre, cinsiyet değişkeninin beklenen frekansları, hücrelerin tümünde ≥ 5 olduğundan, sınırlandırılmış model genel uyum testlerine gerek duyulmamıştır. Lojistik regresyon analizinin bir başka sayıltısı, doğrusallık, Box - Tidwell yaklaşımı kullanılarak incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre, yordayıcı değişkenler ile yordanan değişkenler arasındaki etkileşimlerin doğrusallık sayıltısını ihlal etmediği gözlemlenmiştir. Bununla birlikte, hipotez modelde temel ve ortak etkiler birlikte yer aldıklarından, çok büyük parametre tahminleri ve standart hata değerleri elde edilmiş ve değişkenler arasında çoklu değişiminin (multicollinearity) bulunduğu karar verilmiştir. Çoklu değişmeyi incelemek amacıyla yordayıcı sürekli değişkenler arasında pearson korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Analiz sonuçlarına göre, anne ve baba ilişkileri değişkenleri arasında yüksek düzeyde ilişki bulunmuştur. Bu nedenle anne ve baba ile ilişkiler değişkenleri birleştirilerek modelde anne-baba ilişkileri isimli yeni bir değişken tanımlanmıştır. Ayrıca, artıklştırma (residualising) tekniği kullanılarak, ortak etki değişkenlerinin ham puanları yerine artık değerleri kullanılmış, temel ve ortak etkiler arasındaki ilişkili spesifik varyanslar sorunu çözümlenmiştir. Bunun yanında 10 gözlem univariate aykırı gözlem ($Z_{.001} > 3.29$) olduklarından, 10 gözlem de multivariate aykırı değer (Mahalonobis $\chi^2_{\frac{2}{5}} = 20.52$) olduklarından veri setinden çıkarılmıştır. Böylelikle verilerin sayıltıları karşıladıkları gözlemlendikten sonra, çoklu kategorik logistik regresyon analizi yapılmıştır.

BULGULAR

Araştırma katılımcıları arasında zorbaca davranışların türleri incelendiğinde %41,37'sinin sözel, %28,74'ünün sosyal, %18,40'ının fiziksel ve %11,49'unun ise bu türler içine girmeyen başka davranışlarda bulunarak zorba olduğu belirlenmiştir. Bulgulara göre "kötü isimler takma, alay etme" (% 9,2) en yaygın olarak kullanılan zorbalık türüdür. Bunu sırası ile "görünüş ve konuşmayla alay etme" (% 6,7), "olayların- grubun dışında tutma, görmezden gelme" (% 6,1), "itme, dövme" (% 3,8), "başka biçimlerde zorbaca davranma (% 3,3), "yalan söyleme, dedikodu yapma, başkalarının onu sevmemesini sağlama" (% 2,2) ve son olarak da "para için tehdit etme, eşyalarını alma veya eşyalarına zarar verme" (% 1,5) türü zorbalık davranışları izlemektedir. Kurban olma türleri incelendiğinde ise zorba olmaya benzer şekilde sözel kurbanlığın en yüksek oranda olduğu % 51,04, bunu sosyal % 28,37, fiziksel % 13,93 ve bunlar dışında başka bazı davranışlara maruz kalmanın % 6,66 izlediği gözlenmiştir.

Araştırmada kurban olmayla ilgili maddelerde ise zorbalık maddelerine benzer şekilde en çok “kötü isimler takılması, alay edilmesi” (% 10,9) olarak ortaya çıkarken bunu sırasıyla, “görünüşü ve konuşmasıyla alay edilmesi” (% 5,4), “hakkında yalan söylenmesi, dedikodusu yapılması, başkalarının onu sevmemesi sağlanması” (% 5,4), “olayların, grubun dışında tutulması, görmezden gelinmesi” (% 3,6), “itilme, dövülme” (% 2,3), “parasını alma, eşyasına zarar verme” (% 2,2) türü davranışların izlediği bulunmuştur.

Ergenlerin, anne baba ve akranları ile ilişkilerinin cinsiyete dayalı olarak incelenmesi amacıyla uygulanan çoklu kategorik regresyon analizinin sürecinin ilk aşamasında, sadece sabitten oluşan başlangıç modeli ile beş yordayıcı değişkenin yer aldığı nihai model karşılaştırılmış ve yordayıcıların bir set olarak zorbalık kategorilerini güvenilir şekilde ayırt ettiği görülmüştür ($\chi^2_{(5)} = 72.35; p = .000$). Bununla birlikte, modelin öğrenci niteliklerini açıklama gücü düşük düzeydedir (McFadden $\rho^2 = .07$; Nagelkerke $R^2=0.14$). Bu durum göz önünde bulundurularak, modelde yer alan değişkenlerin regresyon katsayıları (B), Z testi sonuçları ve odds oranları tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Yordayıcı Değişkenlerin Regresyon (B), Wald testi ve Exp (B) Katsayıları

Zorbalık Statüleri		B	sh	Wald	sd	p	Exp (B)
Zorba	Sabit	-1,605	1,660	,934	1	,334	
	Akran İlişki	,039	,018	4,799	1	,028	1,039
	Anne Baba İlişki	-,037	,009	16,124	1	,000	,963
	Cinsiyet * Akran İlişki	-,025	,025	,954	1	,329	,975
	Cinsiyet*Anne Baba İlişki	,028	,013	4,914	1	,027	1,029
	Erkek	1,841	2,181	,712	1	,399	6,300
Kurban	Sabit	,867	1,449	,358	1	,550	
	Akran İlişki	-,058	,017	11,533	1	,001	,943
	Anne Baba İlişki	-,008	,009	,888	1	,346	,992
	Cinsiyet * Akran İlişki	,033	,023	1,974	1	,160	1,033
	Cinsiyet*Anne Baba İlişki	,003	,012	,048	1	,826	1,003
	Erkek	2,123	2,019	1,106	1	,293	8,356
Zorba/ Kurban	Sabit	4,515	2,183	4,279	1	,039	
	Akran İlişki	-,020	,017	1,288	1	,256	,980
	Anne Baba İlişki	-,032	,009	11,922	1	,001	,969
	Cinsiyet * Akran İlişki	-,030	,030	,967	1	,326	,971
	Cinsiyet*Anne Baba İlişki	,001	,016	,006	1	,937	1,001

Erkek	-1,060	2,567	,171	1	,680	,346
-------	--------	--------------	------	---	------	------

Referans değişken: Katılmayanlar

Bulgulara göre anne babayla ilişkilerin artışı “Katılmamış” kategorisinde olmaktan çok hem “Zorba” hem de “Zorba/Kurban” kategorisinde olma olasılığını azaltmaktadır. Anne babayla ilişkilerdeki bir birimlik artış, zorba olarak sınıflandırılma odds’unda % 4’lük (.963-1,00); “Zorba/Kurban” olma odds’unda ise % 3’lük (.969 -1,00) bir azalmaya neden olmaktadır. Başka bir ifadeyle, anne babayla ilişkilerin artışı “Katılmamış” kategorisinde sınıflandırılma olasılığını, “Zorba” ve “Zorba/Kurban” kategorisinde sınıflandırmaya göre artırmaktadır. Anne baba ilişkilerindeki bir birimlik artış, “Katılmamış” odds’unda % 3’lük (1/.969-1.00) bir artışa yol açmaktadır. Tablo 1’de cinsiyet parametresinin büyük regresyon katsayılarına ve 2’den büyük standart hata değerlerine sahip olduğu görülmektedir. Bu türden sayısal sorunlar, modeldeki ortak etkiler arasında yüksek düzeyde ilişkilerin bulunmasından (çoklu değişme), cinsiyet değişkeninin göstermelik (dummy) bir değişken olarak modelde tanımlanmasından ya da örneklem büyüklüğünden kaynaklanabilmektedir. Katsayıların büyüklüğü cinsiyetin analizler sırasında göstermelik değişken olarak tanımlanmasıyla ilişkilendirilmiş, bu nedenle değişkenler arası ilişkilerin yeniden gözden geçirilmesine gerek görülmemiştir. Tablo 1 incelendiğinde, modelde cinsiyet ve cinsiyet * akran ilişkilerine ilişkin parametrelerin istatistiksel olarak önemli olmadığı görülmektedir. Bu değişkenlere ait parametrelerin lojistik regresyon katsayılarının = 0 olup olmadığını incelemek amacıyla yapılan analiz sonucunda, sadece sabitten oluşan başlangıç modeli ile cinsiyet ve cinsiyet * anne baba ilişkileri değişkenin yer aldığı indirgenmiş model karşılaştırılmış ve aralarında anlamlı bir fark bulunmuştur ($\Delta\chi^2_1 = 18,76; p < .05; McFadden p^2 = ,003, Nagelkerke R^2 = 0,004$). Anne babalarıyla ilişkileri yüksek erkek öğrencilerin katılmamış kategorisinde olma olasılıkları kız öğrencilere göre daha yüksektir. Erkek öğrencilerin aileleriyle ilişkilerindeki bir birimlik artış, zorba olarak sınıflandırılma odds’unda % 3’lük (1.029-1) bir artışa sebep olmaktadır.

Akran ilişkilerine bakıldığında, Wald testi sonuçları, akranla ilişkilerin artışının, “Katılmamış” kategorisinde olmaktan çok “Zorba” kategorisinde olma olasılığını artırdığı, “Kurban” olma olasılığını ise azalttığını yansıtmaktadır. Akran ilişkilerindeki bir birimlik artış, “Zorba” olarak sınıflandırılma odds’unda % 4’lük (1,04-1,00) bir artışa yol açarken, “Kurban” olarak sınıflandırılma odds’unda % 6’lık (.94-1,00) bir düşüşe yol açmaktadır. Akranlarla ilişkiler ile Zorbalık kategorileri arasındaki ilişkinin cinsiyete bağlı değişim gösterdiği (cinsiyet = moderator) araştırmanın başlangıcında

öngörülmüştür. Analiz sonuçları akran ilişkilerinin zorbalık kategorileri (Zorba ve Kurban) ile doğrudan ilişkili olduğunu, Zorba/Kurban kategorisi ile ilişki bulunmadığını göstermektedir. Akran ilişkileri ve zorba/kurban kategorisinde olma, cinsiyete bağlı olarak değişmektedir. Buna göre akran ilişkileri yüksek kız öğrencilerin, katılmamış kategorisinde olmaktan çok zorba/kurban kategorisinde olma olasılıkları, erkek öğrencilere göre daha yüksektir. Kız öğrencilerin akranlarıyla ilişkilerindeki bir birimlik artış, zorba/kurban olarak sınıflandırılma odds'larında % .6'lık (1/.944-1.00) bir artışa neden olmaktadır. Bununla birlikte, bu küçük fakat önemli ilişkinin hipotezde modelde yer almayışı, diğer yordayıcı değişkenlerin iki değişken arasındaki ilişkiye aracılık (mediate) etmesinden kaynaklanabilir (Tabachnick ve Fidell, 2007; s: 173).

Zorbalık kategorilerinin açıklanmasında akran ilişkilerinin katkısı yorumlanırken, akran ilişkilerinin daha iyi olmasının, katılmamış kategorisinde olmaktan çok zorba kategorisinde olma olasılığını artırdığı, kurban kategorisinde olma olasılığını ise azalttığı bulunmuştur. Grupların puan ortalaması Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo- 2 Zorbalık Statüsünde Yer Alan Öğrencilerin Yordayıcı Değişkenlerdeki Puan Ortalamaları

Parameters	Değişken Ortalamaları			
	Genel	Zorba	Kurban	Zorba/Kurban
1 Sabit	1.000	1.000	1.000	1.000
2 Akran ilişki	68.761	63.839	62.922	69.740
3 Anne baba ilişki	134.802	132.852	118.257	137.965
4 Cinsiyet*akran	39.718	41.375	21.610	41.229
5 Cinsiyet*anne baba	78.721	83.984	42.724	81.851
6 Cinsiyet	0.569	0.614	0.341	0.585

Tablo 2'de görüldüğü gibi, akran ilişkileri puan ortalaması "Zorba" kategorisinde 63,84 ve "Kurban" kategorisinde 62,92 olarak hesaplanmıştır. "Zorba" ve "Kurban" kategorilerinin odds'ları karşılaştırıldığında; .04-(-.06) = .10; odds (.10) = (1.11) olarak hesaplanmaktadır. Bu sonuç, akran ilişkilerindeki bir birimlik artışın kurbanı göre zorba olma olasılığını (% 11) oranında artırdığı anlamına gelmektedir. Benzer şekilde, anne babayla ilişkilerin puan ortalaması "Zorba" kategorisinde 132,85 ve "Zorba/Kurban" kategorisinde 137,97'dir. "Zorba/Kurban" ve "Zorba" kategorilerinin odds'ları karşılaştırıldığında (-.037 - (-.031) = 0,006; odds (-.0,006) = .99'dur. Dolayısıyla, anne baba ilişkilerindeki bir birimlik artış, "Zorba" olmadan çok "Zorba - Kurban" olma olasılığını (% 1) oranında azaltmaktadır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırmanın kapsadığı örneklem grubunda isim takma, alay etme gibi sözel zorbalık ve sözel kurbanlık türlerinin daha yaygın olduğu, bunları itme, dövme gibi fiziksel zorbalık türlerinin izlediği saptanmıştır. Bu bulgu yurt dışında ve ülkemizde yapılan bazı araştırma bulgularıyla (Karaman Kepenekçi ve Çınkır, 2006; Pişkin, 2006; Williams ve Guerra, 2007) desteklenmektedir. Çınkır (2006) Türkiye’de öncelik sırasına göre sözel, fiziksel, duygusal ve cinsel içerikli zorbalık türlerinin gözlemlendiğini belirtmektedir. Olweus (2005) yaşla birlikte doğrudan zorbalığın yerini söylenti çıkarma, isim takma, alay etme gibi daha dolaylı zorbalık türlerine bıraktığını vurgulamaktadır. Rivers ve Smith (1994) orta öğretime devam eden öğrenciler ve özellikle kızlar arasında sözel ve sosyal zorbalığın daha fazla tercih edildiğini belirtmektedirler. Bu açıdan bakıldığında araştırma katılımcılarının orta öğretimden olması ve kız katılımcıların erkeklere oranla daha fazla olması bu çalışmada sözel ve sosyal zorbalığın belirgin bir şekilde fazla olmasına neden olabilir. Sözel ve sosyal zorbalık türlerinin diğer zorbalık türlerine göre daha yüksek oranlarda çıkmasının olası nedenlerinden biri çocukluktan itibaren yetişkinlerin fiziksel zorbalık türlerine açık ve belirgin tepki gösterirken, sözel ya da sosyal zorbalığı pek fazla önemsememeleri hatta zaman zaman pekiştirmeleri olabilir. Yine sözel ve sosyal zorbalığı başlatanın belirlenememesi, çabuk yayılması ve giderek artması da diğer zorbalık türlerine oranla daha çok tercih edilmelerine sebep olabilir. Bundan başka ergenlerin sözel ve sosyal zorbalık türlerini diğer zorbalık türlerine oranla daha az zarar verici ve daha masum olarak görmeleri onların bu zorbalık türlerine yönelmesinin nedenleri olarak düşünülebilir.

Anne ve babanın ergen ile ilişkileri arttıkça zorba ve zorba/kurban statülerinde olma olasılığını azaltmakta, katılmamış statüsünde olma olasılığı ise artmaktadır. Ayrıca cinsiyete dayalı olarak anne, baba ilişkileri ele alındığında, anne ve baba ile ilişkilerin artması özellikle erkeklerde zorbalık statüsünde olmayı azaltırken katılmamış statüsünde olmayı arttırmaktadır. İlgili literatürdeki bulgulara bakıldığında, Spriggs ve diğerlerinin (2007) anne, baba ilişkilerinin yetersizliğinin siyahi ergenlerde zorba/kurban statüsünde olmayı yordadığı sonucu bu araştırma bulgusu ile paralellik göstermektedir. Perren ve Hornung (2005) ise zorba ve kurban ergenlerin zorbalığa katılmayan ergenlere oranla daha düşük aile desteğine sahip olduklarını bulmuşlardır. Benzer şekilde, zorbalık ve aile özelliklerini konu alan başka bazı araştırmalar incelendiğinde; zorbalığa katılmayanların ailelerinin çocuklarının okul ve okul dışı sorunları ile daha çok ilgilendikleri (Holmes ve Holmes-Lonergan, 2004); zorba/kurban statüsündekilerin ise ailelerinin baskılarına ve red edici davranışlarına daha çok maruz kaldıkları (Bowers, Smith ve Binney, 1994) gibi bu araştırmayı destekleyici bulgular bulunmaktadır. Bu araştırma bulgusundan

farklı olarak Olweus (2005) kurban statüsündeki erkeklerin özellikle anneleri ile iyi ilişkilere sahip olduklarını belirtmiştir. Mayseless, Wiseman ve Hai (1998) baba ilişkilerine oranla anne ile ilişkilerin zorbalıkta yordayıcı olduğunu belirtmiştir. Akgün (2005) kızlarda anne, baba tutumlarında kontrol/denetleme boyutlarının azalmasında zorba statüsünü yordadığını bulgulamıştır. Finnegan, Hodges ve Perry (1998) kızlarda zorbalığın anne reddi, anneye çatışma, erkeklerde ise aşırı koruyucu tutumlarla ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Alan yazındaki bu farklı bulguların olası bir nedeni kültürel farklılıklar olabileceği gibi yaş düzeyinin de anne, baba ilişkileri için önemli bir etken olabileceği düşünülmektedir.

Akran ilişkileri yönünden bakıldığında, akran ilişkilerinin artışının katılmamış kategorisinde olmaktan çok zorba statüsünde olma olasılığını artırdığı, kurban statüsünde olma olasılığını ise azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgu, Gaviria ve Raphael (2001)'in ergen akran gruplarının, özellikle içinde olumsuz davranışların da yer aldığı tüm okul etkinliklerini etkilediği bulgusuyla benzerlik göstermektedir. Literatürde zorba ve kurban statüsündeki öğrencilerin akran ilişkilerinin yetersiz olduğu bulguları (Cowie, 2004; Smith ve diğerleri, 2004; Olweus, 2005) bulunmaktadır. Perren ve Hornung (2005) ise kurbanların, zorba ve katılmayanlara oranla akranları tarafından daha az kabul gördüklerini belirtmektedirler. Bir bakıma bu araştırmanın bulgularına dayanarak akran ilişkilerinin artışının zorba statüsünde olma olasılığını arttırması, kurban statüsünde olma olasılığını azaltması, zorbalıkta akran ilişkilerinin olumsuz bir işlev gördüğünü düşündürmektedir. Başka bir araştırmada ise; Salmivalli, Huttunen ve Lagerspetz (1997) zorbalık statüsünde olanların, zorbalığa katılmayanları zorbalığa zorladıklarını, saldırgan öğrencilerin kendileri gibi saldırgan öğrencileri bulup gruplar oluşturarak zorba davranışlar yapma eğiliminde olduklarını belirtmektedirler. Ayrıca kurban statüsünde olanların akranları arasında popüler olmadıkları da vurgulanmaktadır. Dolayısıyla bu sonuçların araştırma bulgusuyla örtüştüğü söylenebilir. Cinsiyete dayalı olan akran ilişkileri bulgularına bakıldığında ise, akran ilişkileri yüksek kız öğrencilerin katılmamış kategorisinde olmalarından çok zorba/kurban kategorisinde olma olasılıkları, erkek öğrencilere göre daha yüksek bulunmuştur. Literatürde kızların akran ilişkilerinin erkeklere oranla daha fazla olduğu (Hortaçsu, 2003; Steinberg, 2007) sözel ve sosyal zorbalığın kızlarda daha fazla gözlemlendiği (River ve Smith, 1994; Olweus; 2005) gibi bulgular yer almaktadır. Bir bakıma kızlarda akran ilişkilerinin artmasının zorba/kurban olma olasılıklarını artırıyor olması, kızların sözel beceri ve akran ilişkileri yönünden erkeklere oranla daha iyi olmaları ile açıklanabilir. Yine bu bulgu bu araştırmanın bir başka bulgusu olan sözel zorbalığın daha yaygın olması bulgusu ile paralellik göstermektedir. Sonuç olarak ergenlerin zorbalık davranışlarında akran ilişkilerinin önemli bir etkiye sahip olduğu söylenebilir.

Bu nedenle ergenlerin akranlarıyla kurdukları ilişkilerin niteliğinin önemli olduğu düşünülmektedir. Özellikle ergenlikte önemli olduğu bilinen ve genellikle olumlu psikolojik özelliklerle ilişkilendirilen akran ilişkilerinin zorbalık gibi zarar vermeye yönelik davranışları yordaması dikkat çekicidir.

Sonuç olarak ergenlerin anne babaları ile ilişkilerinin artışının farklı statülerde zorbalık davranışlarında yer alma oranını azalttığı, akran ilişkilerinin ise tam tersine artırdığı söylenebilir. Bu bakımdan okulda zorbalık davranışlarını önleme ya da müdahalede ergenlerin aileleri ile ilişkilerini artırıcı rehberlik çalışmalarının etkili olacağı söylenebilir. Oysa akran ilişkilerinin artışının zorbalığı yordayıcı olduğu bulgusuna dayanarak akranlarla ilişkilerin niteliğinin gözden geçirilmesi gerektiğini düşündürmektedir. Bu bulgu ergenlerin birbirleri ile olumlu sosyal ilişkiler kurma becerilerinin rehberlik çalışmaları ile desteklenmesi gerektiğini düşündürmektedir. Bu araştırmadan elde edilen bulgular doğrultusunda, okul rehberlik hizmetlerinin planlamasında, gelişimsel rehberlik yaklaşımı ile aşamalı olarak zorbalık ile ilgili önleyici çalışmalara yer verilmesi, önleyici çalışmalarda sadece fiziksel zorbalık ve şiddet değil aynı zamanda sözel zorbalık üzerinde durulması önerilebilir. Yine zorbalık ile ilgili önleyici çalışmalarda doğrudan saldırganlık, şiddet konuları yerine dolaylı olarak duygu ve düşüncelerini ifade etme, empatik davranışlar geliştirme, iletişim becerilerini artırma gibi kişisel rehberlik etkinliklerine yer verilebilir. Anne baba ilişkilerinin olumlu psikolojik sağlık ve zorbalık üzerinde etkileri dikkate alınarak ergen-aile ilişkilerinin geliştirilmesine yönelik aile eğitim programları düzenlenebilir. Ergenlerin akranları ile yapıcı-olumlu ilişkiler kurma becerilerini geliştirmek amacıyla birlikte sosyal ve kültürel etkinlikler planlama, grup dayanışması, işbirliği geliştirme gibi becerilerini artırmaya yönelik çalışmalar yapılması önerilebilir. Yine bu konuda yapılacak kapsamlı araştırmalar ile, zorbalık statülerinde yer alan öğrencilerin kişisel ve sosyal özelliklerini belirlemek yararlı olabilir. Ayrıca zorbalığı önleme ve müdahalede öğrenci-okul-aile katılımının olduğu kültüre özgü deneysel programlar hazırlanıp, bunların kısa ve uzun süreli etkililiğinin test edilmesine yönelik araştırmalar yapılması önerilebilir.

Kaynakça

Akgün, S. (2005). *Akran zorbalığının anne-baba tutumları ve anne-baba ergen ilişkisi açısından değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Atik, G. (2006). *The role of locus of control, self-esteem, parenting style, loneliness and academic achievement in predicting bullying among middle school students*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bal, C. ve Özdamar, K. (2004). Eksik veri sorunun türetilmiş veri setleri yardımıyla çözümlenmesi. *Osmangazi Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*. 26(2), 67-76.
- Baldry, A. C. (2003). Bullying in schools and exposure to domestic violence. *Child Abuse and Neglect*. 27(7), 713-732.
- Baldry, A. C. ve Farrington, D. P. (2000). Bullies and delinquents: Personal characteristics and parental styles. *Journal of Community and Applied Social Psychology*. 10(1), 17-31.
- Bernstein, J. Y. ve Watson, M. W. (1997). Children who are targets of bullying. A victim pattern. *Journal of Interpersonal Violence*. 12(4), 483-498.
- Bowers, L., Smith, P. K. ve Binney, V. (1994). Perceived family relationships of bullies, victims and bully/victims in middle childhood. *Journal of Social Personal Relationships*. 11(2), 215-232.
- Cowie, H. (2004). Peer influences. (Ed. Sanders, C. E. ve Phye, G. D.). *Bullying implications for the classroom*. California: Elsevier Academic Press.
- Çınkır, Ş. (2006). Okullarda kabagüç: türleri, etkileri ve önleme stratejileri. I. *Şiddet ve okul: Okul ve çevresinde çocuğa yönelik şiddet ve alınabilecek tedbirler sempozyumu*. (sf. 12). İstanbul. Mayıs 2007 de <http://iogm.meb.gov.tr/siddetveokul/index.htm> adresinden.
- Dölek, N. (2002). *Öğrencilerde zorbaca davranışlarının araştırılması ve önleyici bir program modeli*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Eliot, M. ve Cornell, D. (2006). The effect of parental attachment on bullying in middle school. Mayıs, 2007' de <http://youthviolence.edschool.virginia.edu/pdf/2006-APA-the-effect-of-parental-attachment-on-bullying-in-middle-school.pdf> adresinden.
- Farmer, T., W. ve Xie, H. (2007). Aggression and school social dynamics: The good, the bad, and the ordinary. *Journal of School Psychology*. 45, 461-478.
- Finnegan, R. A., Hodges, E. V. ve Perry, D. G. (1996). Victimization by peers: Associations with children's reports of mother-child interaction. *Journal of Personality and Social Psychology*. 4(75), 1076-1086.
- Flonery, D. J., Wester, K. L. ve Singer, M. I. (2003). Impact of exposure to violence in school on child and adolescent mental health and behaviour. *Journal of Community Psychology*. 32(5), 559-573.
- Furlong, M. J. ve ark. (2004). Bullying and abuse on school campuses. (Ed. Spielberger, C.). *Encyclopedia of Applied Psychology*. Hardbound: Elsevier Inc.
- Gaviria, A. ve Raphael, S. (2001). School-based peer effects and juvenile behavior. *The Review Of Economics And Statistics*. 83(2), 257-268.
- Green, S. B. ve Salkind, N. J. (2008). *Using SPSS for Windows, analyzing and understanding data*. (5. Baskı). New Jersey: Prentice Hall.
- Greeff, P. (2004). *The nature and prevalence of bullying during the intermediate school phase*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Free State Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, Bloemfontein.

- Güvenir, T. (2004). *Okulda akran istismarı*. Ankara: Kök yayıncılık.
- Holmes, J. R. ve Holmes-Lonergan, H. A. (2004). The bully in the family: Family influences on bullying. (Ed. Sanders, C.E. ve Phye, G.D.). *Bullying: Implications for the classroom*. San Diego: Elsevier Academic Press.
- Holt, M. K. ve Espelage, D. L. (2007). Perceived social support among bullies, victims, and bully-victims. *Journal of Youth Adolescence*. 36, 984-994
- Hortaçsu, N. (2003). *İnsan ilişkileri*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Kaner, S. (2000a). Kontrol kuramına dayalı anababa-ergen ilişkileri ölçeği geliştirme çalışması. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. 33(1-2), 77-89.
- Kaner, S. (2000b). Akran ilişkileri ölçeği ve akran sapması ölçeği geliştirme çalışması. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. 33(1-2), 67-75.
- Karaman-Kepenekci, Y. ve Çınkır, Ş. (2006). Bullying among Turkish high school students. *Child Abuse and Neglect*. 30(2), 193-204.
- Mayseless, O., Wiseman, H. ve Hai, I. (1998). Adolescents' relationships with father, mother, and same-gender friend. *Journal of Adolescent Research*. 13(1), 101-123.
- McDougall, L. (1999). A study of bullying in further education. *Pastoral Care in Education*. 17(2), 31-37.
- Mouttapa, M., Valente, T., Gallaher, P., Rohrbach, L. A. ve Unger, J. B. (2004). Social network predictors of bullying and victimization. *Adolescence San Diego*. 39(154), 315-335.
- Myron-Wilson, R. ve Smith, P. K. (1998). Attachment influences on bullying. *Yayınlanmamış bildiri. British Psychological Society Developmental Annual Conference*. Lancaster: University of Lancaster.
- Oğuzlar, A. (2003). Veri ön işleme. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 2(21), 67-76.
- Olweus, D. (2005). *Bullying at school. What we know and what we can do*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
- Perren, S. ve Hornung, R. (2005). Bullying and delinquency in adolescence: Victims' and perpetrators' family and peer relations. *Swiss Journal of Psychology*. 64(1), 51-64.
- Pişkin, M. (2002). Okul zorbalığı: Tanımı, türleri, ilişkili olduğu faktörler ve alınabilecek önlemler. *Kuram Ve Uygulamada Eğitim*. 2(2), 531-562.
- Pişkin, M. (2006). Akran zorbalığı olgusunun ilköğretim öğrencileri arasında yaygınlığının incelenmesi. I. *Şiddet ve okul: Okul ve çevresinde çocuğa yönelik şiddet ve alınabilecek tedbirler sempozyumu*. (sf. 19). İstanbul. Mayıs 2007'de <http://iogm.meb.gov.tr/siddetveokul/index.htm> adresinden.
- Rigby, K. (2003). Consequences of bullying in schools. *The Canadian Journal of Psychiatry*. 48(9), 583-590.
- Rivers, I. ve Smith, P. K. (1994). Types of bullying behaviour and their correlates. *Aggressive Behavior*. 20, 359-368.
- Santrock, J. W. (2001). *Educational psychology*. New York: McGrae Hill Higher Education.
- Salmivalli, C., Huttunen A. ve Lagerspetz, K. M. J. (1997). Peer networks and bullying in schools. *Scandinavian Journal of Psychology*. 38(2), 305-312.
- Sharp, S. ve Smith, P. K. (1994). *Tackling bullying in your school: A practical handbook for teachers*. New York: Routledge.
- Smith, P. K. ve Brain, P. (2000). Bullying in school: Lessons from two decades of research. *Aggressive Behaviour*. 26(1), 1-9.

- Smith, P. K., Talamelli, L., Cowie, H., Naylor, P. ve Chauhan, P. (2004). Profiles of non-victims, escaped victims, continuing victims and new victims of school bullying. *British Journal of Educational Psychology*. 74(4), 565-581.
- Smokowski, P. R. ve K6opasz, K. H. (2005). Bullying in schools: An overview of types, effects, family characteristics, and intervention strategies. *Children and School*. 27(2), 101-110.
- Solberg, M. E. ve Olweus, D. (2003). Prevalence estimation of school bullying with the Olweus bully/victim questionnaire. *Aggressive Behavior*. 29(3), 239-268.
- Spriggs A. L., Iannotti R., Nansel T. R. ve Haynie, D. L. (2007). Adolescent bullying involvement and perceived family, peer and school relations: Commonalities and differences across race/ethnicity. *The Journal of Adolescent Health*. 41(3), 283-293.
- Steinberg, L. (2007). *Ergenlik*. (Çev. Ed. Figen Çok). Ankara: İmge Kitabevi.
- Stevens, I., Bourdeaudhuij I. D. ve Van Oost, P. (2002). Relationship of the family environment to children's involvement in bully/victim problem at school. *Journal of Youth and Adolescence*. 31(6), 419-428.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2007). *Using multivariate statistics* (5. Baskı). Boston: Allyn and Bacon, Pearson Education Inc.
- Turgut, A. (2005). *The relationship between bullying tendency, parental acceptance-rejection, and self-concept among seventh grade students*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bođaziçi Üniversitesi, İstanbul.
- Williams, K. R. ve Guerra, N. G. (2007). Prevalence and predictors of internet bullying. *Journal of Adolescent Health*. 41(6-1), 14-21.